

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЇ ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 342.5 + 351.74

Боняк В.О.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ФЕНОМЕНУ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮВАЛИ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНІ ТА ПРАВООХОРОННІ ФУНКЦІЇ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОЇБОРОТЬБИ (1917-1921 рр.)

Висвітлено стан наукового супроводження становлення та розвитку органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України у період національно-визвольної боротьби (1917-1921 рр.). Аргументовано, що наукові праці цього періоду хоча й не були комплексними, однак у найбільш суттєвих рисах розкривали складність та суперечливість процесу становлення таких органів.

Ключові слова: карально-репресивні та правоохоронні органи, органи охорони правопорядку, органи самоохорони, державна варта, прокуратура, міліція, жандармерія, поліція.

Постановка проблеми. Сучасні умови соціально-економічних і політико-правових зрушень у нашій державі, євроінтеграційні процеси вимагають реформування правоохоронної системи. Такі зміни в першу чергу стосуються органів охорони правопорядку України, зокрема, функціональних та організаційних перетворень прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України та ін. Успіх такого реформування значною мірою залежить від сталого наукового супроводження цих процесів. Неабияке значення при цьому відводиться історико-правовим дослідженням поч. ХХ ст., що займають особливе місце та мають велике значення для з'ясування генезису органів охорони правопо-

рядку України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання витоків державних органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України у період національно-визвольної боротьби (1917-1921 рр.), традиційно розглядаються в межах історико-правової науки.

Особливо вагомими при висвітленні питань організації та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України, є праці учасників національно-визвольних змагань досліджуваного періоду, а саме: М.С. Грушевського «Хто такі українці і чого вони хочуть» [1], а також його переписка [2], Д.І. Дорошенка «Історія України 1917-1923 рр.» [3], П.О. Христюка «Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.» [4] та ін.

Метою цієї статті є з'ясування стану наукового супроводження становлення та розвитку органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України у період національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.). Висвітлення найбільш суттєвих інституційних характеристик досліджуваних органів необхідне для врахування їх у сучасному процесі трансформації (від карально-правоохоронної моделі до правоохоронної та соціально-сервісного змісту діяльності досліджуваних органів публічної влади).

Виклад основного матеріалу. Хронологічні межі дослідження обумовлені тією національно-визвольною боротьбою, що мала місце на теренах України на початку ХХ ст. та відбувалася у контексті світового досвіду державотворення. Наукові праці досліджуваного періоду не втрачають своєї актуальності і в умовах незалежності, коли досить нагальним є питання подальшого удосконалення організації та функціонування органів охорони правопорядку, які б відповідали сучасним демократичним соціальним, економічним та політичним реаліям.

Досліджувана проблематика має комплексний теоретико-прикладний характер з огляду на те, що ефективність функціонування цих органів публічної влади безпосередньо стосується головного обов'язку держави – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, включно і правопорядку.

Саме в умовах зміни соціокультурних орієнтирів суспільства досить важливим є врахування попереднього досвіду в культурному, соціально-політичному та економічному житті держави [5, с. 103].

Дослідник М.І. Луцький слушно наголошує, що саме після революцій 1917 р., попри загрозу з боку радянської Росії та Австро-Угорської монархії, український народ утворює власну державу – дві автономні республіки (УНР та ЗУНР), формує органи законодавчої, виконавчої та судової влади, політичну, економічну й правову системи, національну армію. У зв'язку з цим, наукові дослідження, в яких обґрунтовувалися питання організації та діяльності нових органів – органів правопорядку набували особливої актуальності [6].

Небезпідставно у вітчизняній науковій літературі звертається увага на той факт, що одним із перших українських учених, хто обстоював потребу формування сутнісно нових органів – органів самоохорони, які б виконували функції із забезпечення "громадських вольностей і демократичного устрою", був видатний історик та державний діяч, виразник народно-демократичних поглядів тодішньої національно-свідомої української інтелігенції М.С. Грушевський [7, с. 128]. У своїй праці "Хто такі українці і чого вони хочуть" ним розвинуто ідею щодо необхідності створення та функціонування органів самоохорони: «Ми відкидаємо поліційно-бюрократичний устрій й хочемо оперти нашу управу на широких основах самоврядування ...» [1, с. 172-173].

Революційні в плані розбудови державного апарату ідеї видатного українського історика й політичного діяча знайшли своє відображення у тексті першої Конституції Української Народної Республіки (від 29 квітня 1918 р.), в якій ішлося про органи правової охорони та міліційну службу [8].

Аналізуючи спроби національно-державного будівництва на території України у 1918-1919 рр., М.С. Грушевський у своєму листі до канадських українців акцентував увагу на ролі громади в охороні правопорядку: «Тепер кожде село, кожда громада фактично стала самостійною республікою, і полишена цілим світом на свої власні сили та розум, вона провадить у себе суд і розправу, борониться від злодійства і розбою, відбивається від ворогів, розділює землю, дбає про поживу і все» [2, с. 74].

Не менш вагоме значення для розуміння проблематики функціонування органів охорони правопорядку у період 1917-21 рр. мають погляди й інших державних діячів. Зокрема, у березні 1918 р. голова Ради Народних Міністрів УНР В.О. Голубович так визначив завдання Міністерства внутрішніх справ: "Міністерство внутрішніх справ матиме на увазі охорону порядків і здобутків революції і для цього переводитиме в життя організацію адміністративних органів і міліції" [9, с. 228].

Вагомий внесок у розробку проблематики організації та функціонування органів охорони правопорядку періоду Гетьманату зробив український історик Д.І. Дорошенко. Учений досліджував численні труднощі влади: спроби П. Скоропадського ліквідувати кризові явища в економіці, намагання відновити в УНР правопорядок, неспроможність підрозділів Народної міліції подолати злочинність й стабілізувати становище у державі тощо, що й стало наслідком створення гетьманом нових органів охорони правопорядку, які дістали назву «Державна варта».

У своїй праці „Історія України 1917-1923 рр. II том. Українська Гетьманська Держава 1918 року” Д.І. Дорошенко досить ґрунтовно розглянув питання, що стосувалися порядку утворення, структури, функціонування Державної варти у правоохоронній системі доби Гетьманату П. Скоропадського [3].

Активним учасником національно-визвольних змагань був й інший український учений – В.К. Винниченко, перший голова Директорії УНР, державний і громадський діяч, письменник. Характеризуючи діяльність прокурату-

ри Російської імперії наприкінці XIX – початку XX ст., у своїй мемуарно-публіцистичній праці «Відродження нації» дослідник негативно оцінював її та вважав, що прокуратура такого типу, тобто пореформеного періоду, якнайкраще відповідала ідеям і вимогам самодержавного апарату, його жорсткій політиці [10].

Важливе значення для ознайомлення з історією становлення та розвитку органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції в період національно-визвольного руху та спроб національно-державного будівництва 1917-21 рр., мають мемуари, спогади та щоденники останнього гетьмана Павла Скоропадського. У його праці «Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918» відображено авторське бачення та надано оцінку тодішньої історичної доби, зокрема і в частині діяльності міністерства внутрішніх справ та його очільників [11].

Серед мемуарних праць, написаних учасниками подій 1917-21 рр., заслуговує на увагу і робота П.О. Христюка (політичний діяч і публіцист, міністр внутрішніх справ (з кінця лютого 1918 р. – державний секретар) в уряді В. Голубовича, потому товариш (заступник) міністра внутрішніх справ в уряді І. Мазепи), що мала назву "Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр." та побачила світ у Празі 1921 р. У чотирьохтомному виданні вченого надано оцінку діяльності жандармерії та поліції царату, Центральної Ради; висвітлено бездіяльність соціалістичного уряду УНР, включно й у сфері охорони правопорядку; детально проаналізовано роботу Гетьманату П. Скоропадського, який за короткий строк досяг незрівнянно більших, порівняно з урядом УНР, результатів у цій сфері [4].

Ідеї вищевказаних учених мали значний вплив на формування законодавства про організацію та функціонування нових органів державної влади, на які, поряд з карально-репресивними, покладалися і функції правоохорони та підтримання правопорядку. Пропонований зміст їх діяльності був втілений у різних конституційно-правових актах Української Народної Республіки.

Так, зокрема, у Третньому Універсалі Української Центральної Ради зазначалося про:

- скасування смертної кари;
- амністію ув'язненим і затриманим за політичні виступи;
- упорядкування судівництва й приведення його до згоди з правним поняттями народу;
- необхідність Генеральному Секретарству внутрішніх справ вжити всіх заходів щодо закріплення й поширення прав місцевого самоврядування та забезпечення всіх свобод, здобутих всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами [12].

Четвертий Універсал Української Центральної Ради, що 22 січня 1918 р. проголосив самостійність і незалежність України, став законодавчою основою новоутвореної держави та передбачав таке: "після підтвердження мир-

них переговорів – розпустити армію зовсім, а потім замість постійної армії завести народню міліцію, щоб військо наше служило охороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств» [13].

У розділі IV "Державна Рада і Державний Сойм" проекту Основного Державного Закону Української Народної Республіки часів Директорії УНР визначалося:

- повноваження міністра внутрішніх справ;
- порядок формування Прокуратури Найвищого Державного Суду та його товаришів; права прокурора та його товаришів.

У Розділі IX "Оборона держави" аналізованого нами документа передбачалося, що службу безпеченства в межах Української Держави має виконувати державна жандармерія та місцева поліція; організація державної жандармерії та місцевої поліції повинна визначитись окремим законом [14, с. 126-148].

Висновок. Отже, питання організації та функціонування органів, що у період 1917-1921 рр. здійснювали на території України карально-репресивні та правоохоронні функції (міліції, органів самоохорони, державної варти, прокуратури та ін.), знайшла своє відображення у наукових працях того періоду. Авторами цих робіт (листів, мемуарів, спогадів, щоденників, нотаток) були переважно державні діячі, учасники тих подій. Ними було здійснено спробу аналізу діяльності вищезазначених силових структур, на які в умовах національно-визвольного руху (1917-1921 рр.) було покладено карально-репресивні функції та правоохорони. В роботах здебільшого приділялась увага історичним аспектам утворення цих органів, висвітленню окремих сторін їх практичної діяльності. Основні ідеї вчених про місце та роль органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України у досліджуваній період, знайшли своє відображення у нормативно-правових актах вищої юридичної сили та законопроектах.

Водночас такі праці не можна вважати комплексними дослідженнями організації та функціонування цих органів публічної влади, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції, оскільки в них невисвітлена цілісна картина утворення та функціонування таких державних інститутів; проблематика взаємодії цих силових структур та служб й питання їх еволюції та ін. Поза увагою вчених-дослідників того періоду залишилися і питання з'ясування системи таких органів. Все це потребує подальших ґрунтовних наукових розвідок щодо організації та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України у період національно-визвольної боротьби (1917-1921 рр.).

Бібліографічні посилання

1. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1991. – 240 с.
2. Лист проф. М. Грушевського до канадських українців. Женева. 18.XII.1919 // Український історик. – Ч. 3–4 (47–48). – Рік XII. – 1975. – С. 73-75.
3. Дорошенко Д. І. Історія України 1917-1923 рр. : в 2-х т. / Д. І. Дорошенко. – К.:

Темпора, 2002. – Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 352 с.

4. Христюк П. О. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. (Том 1-4) (1921) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrbiblioteka.org/uploads/books/_PDF/xrystuk-ukrainska-revolucia-1921.pdf.

5. Рубанов В.Г. Понятие «преемственность» и его социальное измерение // Известия Томского политехнического университета. 2013. Т. 323. № 6. – С. 103-109.

6. Луцький М. І. Нормативно-правове регулювання органів державної жандармерії та народної міліції ЗУНР / М. І. Луцький // Актуальні проблеми держави і права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apdp.in.ua/v71/59.pdf>.

7. Логвиненко І. А. Органи охорони громадського порядку в Україні доби Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) / І. А. Логвиненко, О. А. Гавриленко // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1998. – № 3–4. – С. 126-137.

8. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) Державні утворення (1917-1920); Історичний документ, Конституція від 29.04.1918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>.

9. Українська Центральна Рада : документи і матеріали : у 2-х т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд. В. Ф. Верстюк [та ін.] ; відп. ред. В. А. Смолій [та ін.] – К. : Наук. думка, 1996. – 589 с.

10. Винниченко В. К. Відродження нації. У 3-х ч. Ч. 1. Доба Української Центральної Ради / В. К. Винниченко. – Репринт. відтвор. вид. 1920 р. – К. : Політвидав України, 1990. – 348 с.

11. Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. ; голов. ред. Я. Пеленський. – Київ – Філадельфія, 1995. – 493 с.

12. Універсал Української Центральної Ради III) Державні утворення (1917-1920); Історичний документ, Універсал від 07.11.1917 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-17>.

13. Універсал Української Центральної Ради IV) Державні утворення (1917-1920); Історичний документ, Універсал від 09.01.1918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18>.

14. Конституційні акти України. 1917-1920 : невідомі конституції України / [Д. Б. Яневський, В. І. Крюков]; наук. ред. і упоряд.: Ю. Д. Прилюк, В. Ф. Жмир. – Київ: Філософ. і соц. думка, 1992. – 269 с.

Надійшла до редакції 20.12.2017

Bonyak V.O. State of scientific research of phenomenon of organization and functioning of bodies that carried out punitive-repressive and law-enforcement functions on the territory of Ukraine during the period of national liberation struggle (1917-1921).

The author has highlighted the state of scientific support of formation and development of bodies that carried out punitive-repressive and law-enforcement functions on the territory of Ukraine during the period of national liberation struggle (1917-1921).

She has proved that the authors of these works (letters, memoirs, diaries, notes) were mostly state figures, participants in those events. They attempted to analyze the activities of the bodies of self-defense, state guard, prosecutor's office, militia, gendarmerie, police - all those power structures that, in the conditions of the national liberation movement (1917-1921), performed punitive-repressive and law-enforcement functions.

The emphasis is placed on the fact that the available studies mostly covered the historical aspects of the formation of these bodies and the individual aspects of their practice.

It has been noted that such works can not be considered as complex studies of the issues of organization and functioning of public authorities that carried out punitive-repressive and law-

enforcement functions in Ukraine during the period of the national liberation struggle (1917-1921), since they are not fully in place. A comprehensive picture of the formation and functioning of these institutions is highlighted; then the system of these bodies; problems of interaction of these security structures and services. These works in the most general terms revealed the complexity and contradictory nature of the process of formation of these bodies during the specified period of attempts to state-building. The main ideas of scientists about the place and role of the bodies that carried out punitive-repressive and law-enforcement functions in the territory of Ukraine during the investigated period were reflected in the normative-legal consolidation of their status.

The emphasis has been placed on the relevance of scientists' works during the period of the national liberation struggle (1917-1921), which are extremely necessary at the present stage of the transformation of law-enforcement agencies of Ukraine (from their punitive and law-enforcement model to the law-enforcement and social-service content of these bodies of public authority).

Keywords: *punitive-repressive and law-enforcement bodies, law enforcement agencies, self-defense bodies, state guard, prosecutor's office, militia, gendarmerie, police.*

* * *

УДК 340.13

Грицай І. О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-4-15-23

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ГЕНДЕРНО-ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Досліджено основні аспекти інституту гендерно-правової експертизи в Україні крізь призму європейського досвіду. Проаналізовано вітчизняний та європейський досвід здійснення гендерно-правової експертизи та подано авторський підхід до визначення етапів здійснення гендерно-правової експертизи з метою формування гендерного паритету серед чоловіків та жінок.

Ключові слова: *гендерно-правова експертиза, гендерно-правова експертиза законодавства, рівність прав чоловіків та жінок, права людини, гендерний паритет.*

Постановка проблеми. Серйозною перешкодою на шляху успішного встановлення принципів гендерної рівності, під час розвитку України є низь-